ORIGINEA VERBELOR LATINEŞTI COMPUSE CU *-FICO*

DE

AL. GRAUR

Latina cunoaşte un mare număr de formaţii care au ca al doilea termen de compunere un derivat din rădăcina lui *facio*. Cele mai numeroase dintre ele sînt adjectivele în *-ficus* şi verbele în *-fico*. În general se admite că verbele sînt denominative, formate pe baza adjectivelor, ceea ce se potriveşte perfect cu sentimentul nostru că actualmente verbele se formează normal de la temele nominale. Rămîne însă de văzut dacă aceasta este situaţia reală în latineşte.

Dicţionarul invers al lui Gradenwitz cuprinde 130 de verbe în *-fico*, dintre care unul va fi imediat eliminat din discuţie : e vorba de *forfico*, apropiat de *facio* numai prin etimologie populară. 3 dintre verbe au vocala de legătură *-e-* (*benefico*, *calefico* şi *uenēfico*; ultimul a ajuns la această formă prin haplologie), iar celelalte, vocala *-i-*. Găsim 98 de adjective în *-ficus*, dintre care iarăşi va trebui să reducem o unitate, deoarece *maleficus* şi *malificus* sînt variante ale aceluiaşi compus. Şi aici sînt 3 unităţi cu vocala de legătură *-e-* (*beneficus*, *maleficus*, *uenēficus*, la acesta din urmă adăugîndu-se şi compusul său, *terueneficus*).

Voi mărgini deocamdată discuţia la paralelismul *-ficus*/*-fico*. Ernout-Meillet declară categoric în 6 cazuri că verbul e derivat de la adjectiv (*ampl-*, *damn-*, *lucr-*, *mun-*, *pac-*, *terr-*). În alte 4 cazuri, verbul nu e citat, dar se vorbeşte de *-ficus* şi derivatele lui, înţelegîndu-se desigur, printre derivate, şi verbele (*honor-*, *laet-*, *magn-*, *mell-*). În 25 de cazuri, nu se ia poziţie deschis, dar verbul e pus sistematic în urma adjectivului, ceea ce îndreptăţeşte bănuiala că verbul e considerat derivat de la adjectiv (*astr-*, *auct-*, *beat-*, *clar-*, *de-*, *experg-*, *fet-*, *glor-*, *grat-*, *horr-*, *luc-*, *maest-*, *mir-*, *mit-*, *moll-*, *mort-*, *nid-*, *pur-*, *sacr-*, *salu-*, *sanct-*, *sens-*, *tab-*, *uiu-*, *uoln-*). Numai în 2 cazuri verbul e trecut înaintea adjectivului (*uel-* şi *uers-*, la

SCL, XI, 1969, p. 27–30, Bucureşti

cel dintîi dicționarul admițînd că adjectivul ar putea fi „refăcut" după verb).

Totalul temelor pentru care Gradenwitz inserează și adjective în *-ficus* și verbe în *-fico* este de 49. Dar 5 perechi lipsesc din Ernout-Meillet (*cand-*, *cast-*, *hymn-*, *iust-*, *len-*), în 4 cazuri dicționarul etimologic dă numai adjectivul (*bene-*, *fum-*, *inhonor-*, *trist-*), iar în 2 numai verbul (*mod-*, *splend-*).

A mai rămas totuși nepomenită o temă, și aceasta ne va aduce o informație prețioasă. Este *pan-*, la care Ernout-Meillet trec întîi pe *panifex*, apoi pe *panifica* și, în sfîrșit, pe *panifico* și *panificium*. Aceasta înseamnă că trebuie să ne punem problema relațiilor între toate cele patru formații, întrebîndu-ne dacă, în anumite situații, punctul de plecare nu e *-fex* sau *-ficium*.

Gradenwitz are 18 cuvinte cu *-fex* (nepunînd la socoteală pe *forfex*). Dintre acestea, 3 au paralelă în *-fico* (*carn-*, *sign-*, *tur-*), 1 în *-fico* și în *-ficus* (*mun-*) și 2 în *-fico*, în *-ficus* și în *-ficium* (*mell-*, *pan-*), restul de 12 fiind izolate. Ernout-Meillet derivă celelalte forme de la cea în *-fex* în 2 cazuri (*carn-*, *pan-*) ; într-un caz se mulțumesc să insereze în primul rînd forma în *-fex* (*mun-*), iar pe *turifex*, *mellifex* și *mellifico* nu le inserează de loc.

Gradenwitz are 22 de cuvinte formate cu *-ficium*, dintre care va trebui să eliminăm 4 : *frontificium* (lipsește în Thes.), *malificium* (variantă a lui *maleficium*), *officium* (dublet al lui *opificium*) și *superficium* (transformare a lui *superficies*). Din cele 18 rămase, în 2 cazuri avem și formații în *-fex*, *-ficus* și *-fico* (*mell-*, *pan-*), în 5 cazuri găsim alături *-ficus* și *-fico* (*bene-*, *nid-*, *sacr-*, *sanct-*, *uel-*), în alte 3 avem *-ficus* și *-fex* (*lan-*, *op-*, *uest-*), în 1 paralelă în *-fico* (*aed-*), în 2 în *-ficus* (*male-*, *uene-*), în 1 în *-fex* (*art-*), iar 4 formații în *-ficium* sînt izolate (*assacr-*, *lor-*, *or-*, *superaed-*). În Ernout-Meillet, în 2 cazuri se pornește de la *-fex* (*art-*, *pan-*), în 1 de la *-ficus* (*uene-*), în 7 cazuri *-ficium* e inserat după *-ficus* (*bene-*, *lan-*, *male-*, *nid-*, *sacr-*, *sanct-*, *uel-*), în 2 cazuri se spune numai *-ficus* și derivatele lui (*aed-*, *mell-*), iar 2 lipsesc (*mell-*, *op-*).

Puține informații se găsesc la Franz Brender, *Die rückläufige Ableitung im Lateinischen*, Lausanne, 1920 : în 2 cazuri adjectivul e considerat derivat de la verb (ceea ce ar fi derivare regresivă, prin urmare autorul consideră normal ca verbul să fie derivat de la adjectiv : *ampl-*, p. 44, și *mod-*, p. 46). *Amplificus* e considerat derivat de la verb, deoarece acesta din urmă este atestat la o dată anterioară, dar autorul adaugă că trebuie să ținem seamă de altă posibilitate : la Catullus apare adverbul *amplifice*, format poate pe baza unui adjectiv în *-ficus*, care va fi circulat mai demult și de la care se va fi format și verbul ; după ce acest **amplificus* va fi dispărut, se va fi format din nou, mai tîrziu, atunci cînd îl avem atestat.

Nici din Thesaurus nu aflăm multe lucruri noi. *Aedifico* e socotit compus din *facio*, iar *aedifex* derivat de la *aedifico* ; *artificium* e explicat

prin *artifex*; *modificus* şi *mollificus* sînt date ca formate din *-fico*, ambele verbe fiind compuse direct cu *facio*.

După cît se pare, în afara ideii că în principiu verbul trebuie să se formeze de la adjectiv, principalul argument după care s-au condus autorii a fost vechimea atestărilor, poate şi frecvenţa lor. Totuşi nu peste tot unde se consideră ca punct de plecare adjectivul acesta e atestat la o dată mai veche decît verbul. Iată cîteva exemple concludente: *clarifico* apare pentru prima oară în *Notitia Tironis*, iar *clarificus* la Paulinus din Nola; *mitifico* la Cicero, *mitificus* la Silius; *modifico* la Cicero, *modificus* la Ausonius; *mortifico* la Cicero, *mortificus* la Valerius Maximus etc.

Cred însă că trebuie spus ceva mai important: vechimea atestării este cel mult un indiciu, nu o dovadă pentru anterioritatea formaţiei. Nici măcar într-o limbă actuală nu ne putem conduce fără rezerve după considerentul vechimii atestării, cu toate că dispunem de materiale infinit mai bogate. Nu numai că e posibil să ne fi scăpat o sursă, nu numai că s-au pierdut numeroase texte, dar nimic nu dovedeşte că un cuvînt n-a fost folosit în vorbire multă vreme înainte de a fi fost consemnat în scris.

Cam în acelaşi fel trebuie privit şi argumentul frecvenţei: *amplifico, castifico, clarifico, fetifico, mitifico, modifico, mortifico* sînt mult mai răspîndite decît *amplificus, castificus, clarificus, fetificus, mitificus, modificus, mortificus*, dar nimic nu împiedică în principiu ca un derivat să fie mai răspîndit decît baza sa. Fără îndoială, faptul că verbele s-au păstrat în limbile romanice (al doilea termen al compunerii transformîndu-se în sufix), iar adjectivele nu, pledează în favoarea importanţei mai mari în limbă a celor dintîi, dar aceasta nu este o dovadă de anterioritate în timp.

Verbele în *-fico* erau necesare, între altele, pentru a se putea da o formă regulată acolo unde verbele mai vechi aparţineau conjugărilor neregulate (*augeo, cando* etc. devin *augifico* sau *auctifico, candifico*) şi cîteodată pur şi simplu pentru a da corp unui verb prea scurt (*amplo, amplio* devine *amplifico*, Wölfflin, ALLG, VIII, p. 412).

Ceea ce ar trebui avut în vedere este faptul că, o dată create cele patru tipuri de formaţii, indiferent care din ele a apărut întîi, s-au stabilit între ele astfel de legături încît oricare dintre unităţile dintr-un tip putea servi ca punct de plecare pentru unităţi din celelalte tipuri. Ce mijloc avem însă de a preciza care după care a fost format? Ne putem servi de considerentele pomenite mai sus, dar, cum spuneam, numai ca indicii, nu ca dovezi. Mai adaug că deponentele sînt în general vechi, astfel încît *gratificor, pacificor, sacrificor, uelificor, uersificor* au şanse să fie printre primele formaţii verbale.

Că nu era nevoie de un adjectiv în *-ficus* pentru ca să se creeze un verb în *-fico* se poate totuşi dovedi, cu ajutorul numeroaselor verbe în *-fico* care nu au adjective paralele în *-ficus*. Aici avem dreptul să vorbim de dovadă, nu de indiciu, dat fiind numărul mare al verbelor: 82 de verbe fără adjectiv paralel, contra numai 49 de adjective fără verb paralel. În

materie de statistică, numai procentele masive sînt convingătoare. Evident, acum nu mai vorbim de originea cutărui verb precis, ci de categorie în ansamblu.

Şi mulţimea atestărilor, şi păstrarea în limbile romanice pot fi folosite ca argument : argument pentru a dovedi că limba avea nevoie de verbe şi deci era normal să şi le formeze, nu numaidecît de la adjective, ci şi de la substantivele în *-fex*, de la cele în *-ficium* şi, fără îndoială, direct prin compunere cu *facio*, după modelul compuselor mai vechi, indiferent dacă acestea fuseseră formate într-un chip sau într-altul. Că sînt posibile alte chipuri de formare decît cel „regresiv" a arătat Stangl, BPhW, 1915, p. 640 : *conuiuifico* e format direct după gr. συζωοποιῶ.

În aceste condiţii, este limpede că nu vom putea să precizăm la fiecare cuvînt în parte punctul de plecare şi, avînd în vedere că sînt mult mai multe verbe decît adjective şi substantive şi că în orice caz multe verbe au fost formate fie direct prin compunere, fie după modelul altor verbe, termenul de formaţie „regresivă" nu le poate fi aplicat fără distincţie. Se poate ca uneori adjectivul (sau substantivul) să se fi format de la verb (în care caz am vorbi de regresive de gradul al doilea?). Pare probabil că aşa s-a întîmplat cu *de-*, *mit-*, *moll-*, *mort-*, *nid-*, dacă ne orientăm în primul rînd după înţelesul unităţilor.